

ФІЛАЛОГІЯ

Мовазнаўства

УДК 81'37:811.161.3

UDC 81'37:811.161.3

РЕГУЛЯТЫЎНАЯ ФУНКЦЫЯ СТРУКТУРНА-СЭНСАВЫХ МОЎНЫХ МЕХАНІЗМАЎ

REGULATIVE FUNCTIONS OF STRUCTURAL-SEMANTIC LANGUAGE MECHANISMS

Н. У. Чайка,

*доктар філалагічных навук, дацэнт
кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ*

N. Chaika,

*Doctor of Philology, Associate Professor of
the Department of Belarusian Linguistics*

Паступіў у рэдакцыю 07.12.16.

Received on 07.12.16.

У артыкуле разглядаецца рэгулятыўная функцыя структурна-сэнсавых моўных механізмаў пры кампенсацыі сэнсу ў эліптычных канструкцыях складанага тыпу. Выяўлены і сістэматызаваны віды поліпрэдыкатыўнага тыпу сказаў: экспліцытна-паратаксічны, экспліцытна-гіпатаксічны, імпліцытна-паратаксічны, імпліцытна-гіпатаксічны. Устаноўлены спосабы імплікацыі семантыкі і граматычнага значэння ў складаных сінтаксічных адзінках – сінтаксічныя сувязі і адносіны і іх узроўні – сінтаксічны, марфалагічны, лексічны.

Ключавыя словы: варыятыўныя сінтаксічныя адзінкі, эліipsis, моўныя механізмы, поліпрэдыкатыўны сінтаксічны тып, узроўні рэгулявання кампенсаторнай функцыі, кампенсаторная прыкмета, сінтаксічныя сувязі і адносіны.

The suggested article investigates regulative functions of structural-semantic language mechanisms. It profoundly analyzes the research works devoted to the issue of syntactic variation after such scientists as A. Kibrik, G. Melnikova, T. Mirolyubov, etc. The article also outlines the principal trends of theoretical development of dynamic syntax items and studies the regulative function of structural-semantic language mechanisms in the sense of compensating the elliptical constructions of complex type. The author of the article has revealed and systematized the following kinds of polypredicative types of sentences: explicit-paratactic, explicit-hypotactic, implicit-paratactic, implicit-hypotactic. The author has also identified the ways of semantic implication and grammar meaning in complex syntactic items – syntactic linkages and relations and their levels: syntactic, morphological and lexical.

Keywords: variation syntactic items, ellipsis, language mechanisms, polypredicative syntactic type, levels of regulating the compensatory function, compensatory feature, syntactic linkages and relations

Пытанне варыятыўнасці моўных адзінак з'яўляецца актуальным у сучасным мовазнаўстве, яму прысвечаны работы шматлікіх даследчыкаў (Т. Г. Міралюбава, Г. П. Мельнікаў, Я. У. Клабукаў, А. Я. Кібрык). Функцыянаванне розных мадыфікацый пра-дугледжвае «змену канстантных параметраў мовы на пераменныя» [1]. Пашырэнне дыяпазону сінтаксічных мадыфікацый «задзейнічае значную колькасць моўных механізмаў, што рэгулююць іх ужыванне» [2]. Сэнс незамешчанай сінтаксічнай пазіцыі можа актуалізавацца «кампанентамі блізкай і далёкай перыферыі» [3]. Гэта ўласцівасць іерархіі моўных сродкаў дае магчымасць функцыянаваць сінтаксічным адзінкам з нулявым прэдыкатам. Слушным

з'яўляецца меркаванне, што «інтэрпрэтацыя імпліцытнага сэнсу ажыццяўляецца і на аснове логіка-семантычных адносін паміж сінтаксічнымі адзінкамі» [4]. У працэсе функцыянавання мовы «сістэма прынятых правілаў прадвызначае існаванне выбару сэнсу з мноства дазволенах альтэрнатыв» [5]. Відавочна, у тэорыі мовазнаўства скла-лася трывалая тэндэнцыя – выяўленне за-канамернасцей функцыянавання моўных адзінак розных узроўняў. Навізна падобна-га падыходу заключаецца ў неабходнасці аналізу і сістэматызацыі ўсіх структурна-сінтаксічных мадыфікацый беларускай мовы. У артыкуле даследуецца рэгулятыўная роля структурна-сэнсавых моўных механізмаў пры замяшчэнні эліпсаваных кампанентаў.

Функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова рэгулюецца пэўнымі моўнымі механізмамі, а кампенсацыя апушчанага члена ажыццяўляецца з дапамогай моўных сродкаў розных узроўняў – сінтаксічнага, марфалагічнага, лексічнага, таксама можа быць абумоўлена логіка-семантычнымі і семантыка-сінтаксічнымі фактарамі.

Структурна-сэнсавыя моўныя механізмы рэгулююць кампэнсаторную функцыю частак у структуры поліпрэдыкатыўных сінтаксічных адзінак з эліпсісам дзеяслова.

Структурныя часткі **экспліцытна-паратаксічнага віду** з адносінамі адначасовасці маюць канстантна маркіраваную або тоесную семантыку (указваюць на статальную лакалізацыю аб'ектаў): *Стагоў дванаццаць у цішыні, і зоранькі – праз дах* (А. Вялюгін); *А побач ты ў педагагічным змроку, // Ля камяністых сцен, // І музыка ў любым тваім уроку, // Настаўнік мой Верлен* (Л. Дранько-Майсюк). *У адзінкавых выпадках прэдыкатыўная частка можа адмяжоўваць семантыку руху ад семантыкі перамяшчэння: І граматы былі, і прэміі, і ў вобласць на злёт перадавікоў* (Г. Марчук).

Адносіны паслядоўнасці ў поліпрэдыкатыўных канструкцыях з эліпсісам дзеяслова рэалізуюцца на аснове лексічнага напружвання сінтаксічных пазіцый галоўнай і даданай частак: *Трэба ў горад – бярэш малку і айда. Дваццаць кіламетраў – за тры з паловай гадзіны, і ты – у горадзе* (Е. Бялкаў); *Яшчэ хвіліна, і – на допыт* (А. Бялюгін); *Яшчэ паўкроку – і вярста // Скачала ў мальбе* (Я. Янішчыц); *Яшчэ імгненне – і няма // Ні музыкі, ні цітраў* (Л. Дранько-Майсюк).

Прычынна-выніковыя і ўмоўна-выніковыя адносіны назіраюцца ў поліпрэдыкатыўных канструкцыях пераходнага тыпу, якія на аснове фармальных паказчыкаў мы адносім да экспліцытна-паратаксічнага віду: *Свісне бура – і сенцы, і дах у вадзе* (З. Бядуля); *От выйшла такая справа, і адразу да цябе* (С. Баранавых); *Тут дастаткова запалкі, іскры, і будзе выбух* (Г. Багданава); *Пара рысак – і панарама. // Пара фарбаў – і ўся палітра* (Г. Каржанеўская).

У складаных канструкцыях **імпліцытна-паратаксічнага віду** з эліпсісам дзеяслова сінтаксічныя адносіны і структурна-сэнсавыя ўзаемадзеянне аналагічныя складаным сказам экспліцытна-паратаксічнага віду. Адметнасць іх заключаецца ў характары сінтаксічнай сувязі паміж часткамі (імпліцытны). Паміж спалучальнымі часткамі складанага

сказа імпліцытна-паратаксічнага віду з эліпсісам дзеяслова рэалізуюцца адносіны адначасовасці і паслядоўнасці. Адносіны адначасовасці назіраюцца часцей у канструкцыях з канстантнай маркіроўкай семантыкі, пры гэтым эліптычнымі могуць быць усе часткі: *У небе – сонца, пад гарой – крынічка* (А. Грачанікаў); *Пах сена з-пад паветкі – // Сляды наўкол і скрозь* (М. Стральцоў); *На зары – толькі дрэў трапятанне, на зары – толькі водбліскі зор* (Т. Бондар); *Там – самалёты ў вышыні, // Тут – танкі моцнае брані* (А. Пысін).

Адносіны паслядоўнасці назіраюцца выключна ў канструкцыях з выразна маркіраванай семантыкай: *Абмінуў маё сяло навальнічны гром. // Мяне ў поле павяло, // Я ўжо – за сялом* (А. Бялявіч). Паміж часткамі ў падобных сказах часам усталёўваюцца розныя сэнсавыя адцэнні: умоўна-выніковыя: *Якую ні вазьмі з цытат – // Свайго ні кроплі... плагіят* (А. Бялявіч); *Надыдзе вечар – танцы да відна* (А. Бачыла); *І кій у бой пускаў – шары часу страч* (А. Пысін); *Няма цябе – няхай і зоры і пекла* (М. Трухан); *Надарыцца часіна – суровы самасуд* (З. Дудзюк), прычынна-выніковыя: *Патэнт возьмем – цацкі з паветра* (М. Матукоўскі); *Абы свята – ён на ігрышчах* (М. Гарэцкі); *Прыйшла ў бальніцу – яе адразу ў родзалу* (Г. Багданава).

Фармальныя паказчыкі дазваляюць кваліфікаваць такія сказы як імпліцытна-паратаксічны від, хоць пры гэтым назіраюцца рысы пераходнага характару.

Паміж супастаўляльнымі часткамі імпліцытна-паратаксічнага віду часцей назіраюцца адносіны ўласнага супастаўлення. Названыя адносіны ўласцівыя канструкцыям, у якіх паказчык семантыкі набывае монафункцыянальны характар: *Чорнай хмаркай – коней грывы, // Вэлюм – птушкай трапяткой* (С. Законнікаў) або з кантэкстуальным эліпсісам: *Лес часамі загараецца ад перуна, // Любоў – ад мімалётнага позірку, // Сляза – ад болю* (Максім Танк); *Пахлі кменам рукі, // Мятай – валасы* (Р. Барадулін); *За раніцай надыдзе вечар, // Пасля сухменю – спорны дождж* (А. Астрэйка); *Не было ні песень, ні прызнанняў – // Толькі жоўты месяц між прысад, // Толькі зорнай хвалі калыханне, // Толькі сіні-сіні твой пагляд* (Р. Барадулін).

Імпліцытна-паратаксічны від канструкцый выражае супраціўныя адносіны толькі пры ўмове ўзаемадзеяння кампанентаў з рэфэрэнтным значэннем: – *Адзін жыццё та-*

раніць, // Другі – абы, абы... (П. Панчанка); *Вайна – на ўсход, // На захад – Янка, // Далей ад фронту, ад вайны* (А. Бялевіч); *У словах – мёд, нутро вужакі* (З. Бядуля); *У весялосці – не з табой, // З табой – у роздуме, у скрусе* (А. Разанаў) або ў канструкцыях з кантэкстуальным эліпісам: *І млосна думкам стала, // Сэрцу – гарачэй* (Л. Дранько-Майсюк).

Эліпіс дзеяслова ў складаных імпліцытна-паратаксічных сказах з супастаўляльна-параўнальнымі адносінамі магчымы толькі ў выключна рэдкіх канструкцыях з кантэкстуальным эліпісам: *Быццам зары ці траве патрэбны хімічныя фарбы, грому – літаўры і трубы* (Максім Танк) або ў канструкцыях з канстантнай маркіроўкай семантыкі: *Птушаняты – у гняздо, дзеці – да маці* (Л. Калюга). Гэта тлумачыцца тым, што супастаўляльна-параўнальнымі адносінамі ахопліваюцца выказнікі частак складанага сказа. Калі выказнік у адной ці ў дзвюх частках эліпсуецца, то сінтаксічныя сувязі і адносіны нейтралізуюцца, і ўзаемадзейнічаць пачынаюць даданыя члены сказа. Гэта ў сваю чаргу можа прыводзіць да пераразмеркавання семантыка-сінтаксічных функцый кампанентаў, і сказ можа набываць іншы статус. Напрыклад, эліпіс дзеяслова ў канструкцыі тыпу *У садзе расце каліна, у хаце падрастае дзяўчына – у садзе – каліна, у хаце – дзяўчына* змяняе семантыку актыўнага дзеяння на семантыку статычнай лакалізацыі. Значыць эліпіс дзеяслова магчымы толькі ў канструкцыях, дзе структурна-семантычныя кампаненты захоўваюць саматэснасць пры любых сінтаксічных умовах.

Адносіны неадпаведнасці выражаюцца надзвычай рэдка. Гэта тлумачыцца тым фактарам, што адносіны неадпаведнасці выражаюцца на аснове лексіка-граматычнага ўзаемадзейнення прэдыкатаў (часцей) або даданага членаў сказа (радзей): *У сэрцы і алах, і Магамет, // У небе – сцягі натаўскіх краінаў* (Л. Дранько-Майсюк); *Пачатак кастрычніка, на дрэвах жа – ні лістка* (С. Грахоўскі).

Да экспліцытна-гіпатаксічнага віду мы адносім поліпрэдыкатыўныя сінтаксічныя адзінкі з эліпісам дзеяслова з нераўнапраўнымі прэдыкатыўнымі часткамі і экспліцытным спосабам выражэння сінтаксічнай сувязі. У іх значэнне эліпсаванага дзеяслова канкрэтызуецца на аснове аб'ектных, суб'ектных, працэсуальных і розных акалічнасных адносін. Кампенсацыя сэнсу эліп-

тычнай часткі ажыццяўляецца за кошт лексіка-граматычных сродкаў як галоўнай, так і даданай частак.

У складаным экспліцытна-гіпатаксічным сказе выказнік можа эліпсаванага як у галоўнай, так і ў даданай частцы. Структурна поўная прэдыкатыўная частка звычайна змяшчае лексему, што можа спалучацца з абмежаванай колькасцю дзеясловаў, а гэта выступае вызначальным фактарам кампенсацыі сэнсу сказа.

Найбольшымі кампенсаторнымі здольнасцямі валодаюць складаныя канструкцыі з атрыбутыўнымі і аб'ектнымі адносінамі. Кампенсаторныя ўласцівасці атрыбутыўных адносін у структуры складанага сказа абумоўлены тым, што даданая частка паясняе суб'ект галоўнай: яна сэнсавоа нападненне прадвызначае семантыку эліпсаванага дзеяслова: *Спаце лку сваю версію, хто вы такія* (А. Федарэнка); *Тут ужэ самога думка бярэ, каб у калгас* (І. Мележ); *І ўсяго ў мяне турбот, // Каб у кватэрах – сонца ўдоставі, // І зеляніны – у дварах, // І ўцехі розныя, я малечы* (З. Дудзюк). У большасці ж выпадкаў функцыянаванне падобных канструкцый вызначаецца канстантным характарам семантыкі (у прыватнасці, статычнай лакалізацыі) адной з частак: *Наперадзе за Леснікамі і за Горнам – шаша, брукаваная, шырокая, якая вядзе аж у Пleshчаныцы* (І. Пташнікаў).

Кампенсаторныя здольнасці аб'ектных адносін праяўляюцца выключна ў тых выпадках, калі даданая частка выконвае функцыю разгорнутага дапаўнення ў дачыненні да эліпсаванага выказніка галоўнай часткі: *Галоўнае цяпер – замацаваць моладзь і тых, хто застаўся. Моладзі, зразумела, каб весела, цікава* (А. Дзялендзік) або даданая частка з эліпісам дзеяслова праецыруецца на поўную: *І цяпер бацькі прададзеных дзяцей не ведаюць, дзе яны і што з імі* (А. Якімовіч); *Нядобра, калі на непакрытую снегам зямлю – мароз* (А. Жук); *Ну, хопіць малоць пустое, – спыхапілася Луіза. – Пагавары з ім. Даведайся, што на рабоце ў яго* (Л. Левановіч); *Хіба я вінаваты, што яны з іншага боку* (В. Быкаў).

Не валодаюць кампенсаторнымі ўласцівасцямі даданыя часткі, што паясняюць дапаўненне галоўнай часткі. Функцыянаванне такіх сказаў абумоўлена выразна маркіраванай або канстантнай семантыкай часткі з эліпісам дзеяслова: *Здагадаўся, што небяспека – ад запісак* (І. Мележ); *Я пра тое,*

што, прымаючы багоў і новую веру, не спяшайцеся дзякаваць Візантыі... (М. Матукоўскі); *Вельмі можа такое, што яе воўк* (А. Макаёнак). Назіраюцца выпадкі, калі кампенсация сэнсу абумоўлена фактарамі анафарычнай замены: *Калі з пошты прынеслі ліст, маці не адразу паверыла, што гэта – ёй* (Л. Калюга).

Кампенсаторныя здольнасці дадanych акалічнасных частак праяўляюцца ў рознай ступені. Іх выражаны характар уласцівы тым складаным сказам, у якіх даданыя часткі паясняюць або эліпсаваны выказнік, або прэдыкатыўную частку ў цэлым. Да такіх канструкцый адносяцца поліпрэдыкатыўныя адзіны з даданымі ўмоўнымі часткамі. Указанне на ўмову, пры якой адбываецца дзеянне галоўнай часткі, спрыяе канкрэтызацыі сэнсу прэдыкатыўнай часткі з эліпсісам дзеяслова: *Калі што якое, то першая чарга па ім...* (А. Жук); *Хоць бы праменьчык, хоць бы каліўца сонца – дальбог, устаў бы* (А. Дудару); *Значыць, не тое і не так, калі без сэрца* (А. Дудару). Падобныя сказы набываюць адценне выніковасці: *Як толькі ажэнішся – ты без работы* (А. Дудару); *Рэдкі чэзлы ўзлесак. Ізноў пясчаная выспа. Не абыдзеш – кар’ер. Калі напразткі – зноў поўныя басаножкі пяску* (Г. Багданав); *Які ж ён добры, гэты добры дзень, // Калі гэтай і ў раніцу, і ўвечар* (М. Шабовіч); *Ты б і дзеш жыць шчасліва і багата, // Калі над хатнай – буслава гняздо* (П. Панчанка).

Універсальны характар поліпрэдыкатыўных канструкцый з эліпсісам дзеяслова з даданымі часткамі месца тлумачыцца фактарам канстантнай маркіроўкі семантыкі ў іх. Прасторавыя адносіны могуць рэалізавацца і з дапамогай выключна капалянта з лакатыўным значэннем, сінтаксічныя ж адносіны паміж галоўнай і даданай часткамі толькі ўдакладняюць і без таго выразную семантыку: *Куды Ягоравіч – // Туды і табунок белапёрых* (В. Кармазаў); *А дзе ступіў ён – след глыбокі // На вераску. І на пяску* (А. Бялевіч); *Там, дзе пала ла зарніца, і попел і пыл* (З. Бядуля); *Там, дзе быў сямейны парог, // Курганкі абгарэлай цэлы // У баку ад вялікіх дарог* (Л. Дайнека). Кампенсаторная функцыя даданай мэтавай часткі праяўляецца выключна пры ўмове, калі яна выконвае ролю разгорнутай акалічнасці мэты пры выказніку. Функцыянаванне поліпрэдыкатыўных канструкцый з даданай мэтавай часткай, што паясняе змест акалічнасці мэты галоўнай часткі, абумоўлена выразнай маркі-

роўкай семантыкі: *Дак ці жонка на тое, каб глядзець на яе* (І. Мележ).

Кампенсаторная функцыя дадanych часавых частак магчымая выключна пры ўмове, калі даданая часавая частка выконвае ролю адсутнай акалічнасці пры эліпсаваным выказніку галоўнай, і пры гэтым назіраецца ўзаемадзеянне лексем, што запаўняюць розныя сінтаксічныя пазіцыі: *Калі толькі стала трэсці і пасыпаліся трэскі, // Мы ў садок тады са страху. // Паглядзім – ні сцен, ні даху* (А. Пысін); *Не паспее адпачыць, абмыцца, адаспацца, як зноў у дарогу дальнюю* (І. Новікаў).

Кампенсаторная функцыя даданай часткі з прычыннымі адносінамі рэалізуецца выключна пры ўмове, калі даданая частка выступае як разгорнутая акалічнасць прычыны пры выказніку: *Тады ў абледзянелым, абснежаным і абветраным стэпе неба краю не было, бо – як вёскам кінуць, – снег, снег...* (Б. Мікуліч); *Ці сніва, чаго яму думаць, калі ў яе – чалавек, а ў яго – жонка* (І. Мележ). Монафункцыянальны семантычны кампанент у структуры падобнага сказа выконвае кампенсаторную функцыю самастойна: *Тут няма ніколі сонца, бо ніводнага аконца* (А. Пысін).

Унікальны характар поліпрэдыкатыўных сінтаксічных адзінак з эліпсісам дзеяслова з уступальнымі, параўнальнымі адносінамі, а таксама часткамі меры і ступені абумоўлены тым фактарам, што названыя адносіны фарміруюцца на аснове ўзаемадзеяння зместу галоўнай і даданай частак. Функцыянаванне іх вызначаецца выразнай маркіроўкай або канстантным характарам семантыкі прэдыкатыўнай часткі з эліпсісам дзеяслова: уступальныя: *Хоць і мароз – сляза на вочы* (М. Стральцоў); *Куды ні глянць – адны крыжы...* (М. Шабовіч), *меры і ступені: І крыху пацішэлая гаворка // Жвавей, жвавей, бы з горкі ручаёк* (А. Пысін); *Тады, як і зараз, голад у хаце, // Аж нейкая жаласць за сэрца бярэ* (З. Бядуля); *Як пацягне, як рване, // Ажно гул у вудзільне* (А. Пысін); *Чым ты гэтак напалоханы, што адразу за пісталет* (Кузьма Чорны); *Зарагатала полымя ў той ступе, // Аж іскры на гумно* (А. Пысін), *параўнальныя: А дым густой завесай, // Нібы гарыць вялікі весні сад* (Я. Янішчыц). У падобных канструкцыях структурна-сэнсавое ўзаемадзеянне паміж сінтаксічнай пазіцыяй эліпсаванага выказніка і даданай часткай паслабленае.

Часам назіраюцца выпадкі, калі паміж эліптычнай і поўнай часткамі ўсталёўваюцца далучальныя адносіны. У такіх сказах эліптычнымі з'яўляюцца як далучаемая, так і далучальная часткі: *Ля хаты Івана Быхаўца – безліч рознай снасці, скрынь, і ўсё гэта – дзе папала* (П. Кавалёў). Аднак неабходна адзначыць, што адносная аўтаномнасць далучальных частак надае структура-сэнсавому ўзаемадзеянню паміж імі паслаблены характар. У падобных сказах звычайна ёсць паказчык семантыкі – гэта, як правіла, кампанент з лакатыўным значэннем.

У **імпліцытна-гіпатаксічных** складаных сказах з прычыннымі адносінамі эліптычнымі могуць быць як галоўная, так і даданая часткі. Узмоцненае структура-сэнсавое ўзаемадзеянне назіраецца ў канструкцыях з недастатковасцю колькаснага складу эліптычнай часткі: *Сэрца ў Петрака ёкнула: ці не сюды, у істопку?* (В. Быкаў). У большасці выпадкаў функцыянаванне падобных канструкцый абумоўлена канстантнай маркіроўкай семантыкі эліптычнай часткі: *І ўжо быў кінуцца гатовы, // Але... адразу і абмяк: // А з гэтай... гэтай тады як?* (А. Бачыла); *Ісці – ні сумненняў, ні жалю – // Пад полагам выспелых зор: // За кожнаю новаю даллю – такі неабжыты прастор* (Я. Янішчыц); *На погарбы магіл // Зірнуў і выцер вочы: // Дарожны душны пыл* (А. Вялюгін); *Можна ашапець, з глузду з'ехаць – шостая камісія за чатыры месяцы* (А. Петрашкевіч); *Калецца ўногі: на сцежцы жвір і вострыя каменячыкі – увесь дзень да вечара шалі ў вецер, пана-выдзімаў пясок. Алёшка не баіцца гэтага: усю вайну, усе тры гады, ад снегу да снегу, босы* (І. Пташнікаў).

Паміж часткамі імпліцытна-гіпатаксічных складаных безэквівалентных сказаў ўсталёўваюцца паясняльныя або тлумачальныя адносіны. Такія сказы звычайна маюць канстантную семантыку ў эліптычнай частцы, што забяспечвае ім свабоднае функцыянаванне: *Вагонны лёс такі: // Адны – на шлях галоўны, // Другія – у тупікі* (А. Грачанікаў); *Як не было – // Шчаслівых дзён і страт: // Упрыскач – за пражытымі гадамі* (А. Грачанікаў); *Хто гукне ёй услед? Не, стаю на сваім: крылы – птушкам, зорам – неба...* (Т. Бондар). Эліпіс можа быць як у галоўнай, так і ў даданай частцы, аднак характар структура-сэнсавых адносін пры гэтым не мяняецца: *Крыж-накрыж вогненныя трасы – // Машина ў небе ці касцёр* (А. Вялюгін); *У суседа – бяседа: // П'юць мядок-саладок*

(Я. Крупенька); *Турботны чалавек: за ўсіх – клопаты* (П. Глебка); *Прачнуўся – хата вясковая, ходзікі на сцяне* (А. Дударай); *Іду, бачу: след нейкі свежы пад вашу хату* (Кузьма Чорны); *Азірнуўся коса дзед – // Прад вачыма пісталет. // Дзед ажно разявіў рот – трапіў к дзеўцы ў пераплёт* (А. Астрэйка); *Выходзіць, праўду кажуць людзі: дзеля дачкі вы гэтак з ім* (А. Бачыла); *Хвартухоў у бабкі – розна, вышываных, // Белых, ясных, сініх, дарагіх і танных: // Гэтыя – на будзень, тыя – пад кудзелю, // гэтыя – ў гасціну, тыя – на нядзелю* (Л. Геніюш); *Цудоўны клуб пабудоваў калгас, – // У ім хор, і драмгурток* (У. Корбан).

У творах мастацкай літаратуры і публіцыстыцы назіраюцца складаныя канструкцыі з эліпісам дзеяслова камбінаванага віду. Нягледзячы на тое, што ім уласцівы разнастайныя сінтаксічныя сувязі і адносіны, функцыянаванне іх абумоўлена фактарамі канстантнай маркіроўкі семантыкі, монафункцыянальным характарам паказчыка семантыкі, анафарычнай адсылкай і інш.

Монафункцыянальны характар паказчыка семантыкі надае сэнсу сказа выразную маркіроўку, парадак падзей і ўзаемаадносіны ў якіх рэгулююцца сінтаксічнымі адносінамі: *Якую б даль пазнаць ні давялося, – // А ўсё ж навуку пройдзеце адну: // З драбнюткага зярнятка – ўсе калоссі, // І толькі плуг уздыме цаліну* (А. Пысін). Анафарычная адсылка да кампанента сказа або прэдыкатыва часткі дазваляе пазбегнуць паўтору: *І калі ўздумаеш пра замуж – то знай: з любым – але не з ім* (Н. Гілевіч); *У гаворцы непрыкметна даехалі да лесу, пад якім дарога разыходзілася на дзве: адна – у адзін бок лесу, другая – у другі* (І. Мележ).

Найбольш часта назіраюцца камбінаваныя канструкцыі з эліпісам дзеяслова, суадносна з бяззлучнікавым сказам. У падобных канструкцыях састаўныя часткі могуць выступаць як складаназлучаныя: *І толькі ён за рог паверне – // Насустрэч шумная рака, // А там, далей – дэпо, майстэрні* (А. Жаўрук) або складаназалежныя: *Я ледзьве не ўскокваю ад радасці, бо ўраз адчуваю: гэта па нас* (В. Быкаў). Функцыянаванне падобных канструкцый абумоўлена канстантнай маркіроўкай семантыкі або анафарычнай адсылкай.

Функцыянаванне камбінаваных складаных канструкцый, суадносна са складаназлучаным сказам, абумоўлена пераважна канстантнай маркіроўкай семантыкі: *Ён кінуў*

позірк на Альжбету – // *І сэрца кроіў боль скразны: // Амаль нічога – ані следу // Ад той дзяўчынкі з той вясны* (Н. Гілевіч); *Андрэй ведаў, што ад Насці, свавольнай і дзёрзкай, можна чакаць усяго. Пацалункаў і аплявуху, але такое – пра Васіля Зімаўца?* (В. Кармазаў).

Як паказалі даследаванні, структурна-сэнсавыя моўныя механізмы рэгулююць функцыянаванне складаных канструкцый з эліпсісам дзеяслова. Рэгулятыўная функцыя механізмаў абумоўлена структурна-сітаксічнымі фактарамі: канстантнай маркіроўкай семантыкі або монафункцыянальным ха-

рактарам паказчыка семантыкі ў адной з прэдыкатыўных частак, анафарычнай адсылкай да кампанента адной з прэдыкатыўных частак або да прэдыкатыўнай часткі ў цэлым, узаемадзеяннем кампанентаў з рэфэрэнтным значэннем пры супраціўных адносінах, даданымі часткамі, што выконваюць ролю разгорнутага дапаўнення або акалічнасці ў адносінах да эліпсаванага. Кампанентная функцыя кампанентаў рэалізуецца ў поліпрэдыкатыўных адзінках з імпліцытна-паратаксічнымі, экспліцытна-паратаксічнымі, імпліцытна-гіпатаксічнымі і экспліцытна-гіпатаксічнымі відамі.

ЛІТАРАТУРА

1. Кибрик, А. Е. Константы и переменные языка / А. Е. Кибрик ; Моск. гос. ун-т, Филол. фак. – СПб. : Алетейя, 2005. – 719 с.
2. Мельников, Г. П. Системная типология языков: принципы, методы, модели / Г. П. Мельников ; Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 2003. – 393 с.
3. Клобуков, Е. В. Иерархизация однородных смыслов в предложении (высказывании) как проблема функциональной грамматики / Е. В. Клобуков // Системные семантические связи языковых единиц : сб. ст. / Моск. гос. ун-т ; редкол.: К. В. Горшкова (отв. ред.) [и др.]. – М., 1992. – С. 28–38.
4. Миролюбова, Т. Г. Методы восстановления и интерпретации намеренных смысловых пропусков в диалогическом микротексте / Т. Г. Миролюбова // Методы и результаты семантических исследований : межвуз. сб. науч. тр. / редкол.: Т. Д. Шабанов (отв. ред.) [и др.]. – Башкирск. гос. пед. ин-т. – Уфа, 1989. – С. 83–91.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания ; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Совет. энцикл., 1990. – 682 с.

REFERENCES

1. Kibrik, A. Ye. Konstanty i peremennyye yazyka / A. Ye. Kibrik ; Mosk. gos. un-t, filol. fak. – SPb. : Aleteya, 2005. – 719 s.
2. Melnikov, G. P. Sistemnaya tipologiya yazykov: printsipy, metody, modeli / G. P. Melnikov ; Ros. akad. nauk, In-t yazykoznanija. – M. : Nauka, 2003. – 393 s.
3. Klobukov, Ye. V. Ierarkhizatsiya odnorodnykh smyslov v predlozhenii (vyskazyvanii) kak problema funktsionally grammatiki / Ye. V. Klobukov // Sistemnyye semanticheskiye svyazi yazykovykh yedynits : sb. st. / Mosk. gos. un-t ; redkol.: K. V. Gorshkova (otv. red.) [i dr.]. – M., 1992. – S. 28-38.
4. Miroljubova, T. G. Metody vosstanovleniya i interpretatsii namerennykh smyslovykh propuskov v dialogicheskom mikrotekste / T. G. Miroljubova // Metody i rezultaty semanticheskikh issledovaniy : mezhvuz. sb. nauch. tr.; redkol.: T. D. Shabanov (otv. red.) [i dr.]; Bashkirsk. gos. ped. in-t. – Ufa, 1989. – S. 83-91.
5. Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar / Akad. nauk SSSR, In-t yazykoznanija ; gl. red. V. N. Yartseva. – M. : Sovet. entsikl., 1990. – 682 s.